

СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ УРОКУ РІДНОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Олена ЛОБЧУК, доцент, кандидат педагогічних наук;
Фатіма СЛОБОДКІНА, викладач Київського університету
імені Бориса Грінченка

У статті подано рекомендації щодо аналізу уроку рідної мови в початковій школі. Описано його види, детально розроблено технологію структурного (поетапного) аналізу, вказано найпоширеніші помилки.

Розробкою теоретичних основ і практичних рекомендацій щодо педагогічного аналізу уроку займалось багато вчених. Усі вони декларують різні підходи до визначення поняття «педагогічний аналіз уроку», його місця й функції в управлінні школою, але сходяться в одному: педагогічний аналіз — це один із інструментів реалізації психолого-педагогічного аспекту внутрішньошкільного управління, основною метою якого є *вдосконалення педагогічної майстерності вчителя*.

У педагогічній літературі описано такі *типи аналізу уроку*:

- *стислий аналіз* — це загальне оцінювання навчально-виховних функцій уроку, їх реалізація;
- *структурний (поетапний) аналіз* — це виявлення й оцінювання елементів уроку, їх доцільності в забезпеченні розвитку пізнавальних здібностей учнів;
- *системний аналіз* — це розгляд уроку як одної системи з точки зору забезпечення досягнення основної дидактичної мети й одночасного розв'язання розвивальних завдань, як-от: формування знань, умінь і навичок учнів, засвоєння способів учіння;
- *новий аналіз* — це система аспектних аналізів, які охоплюють оцінювання реалізації уроку, зміст і види навчальної діяльності учнів за такими характеристиками: рівень засвоєння дітьми знань і способів розумової діяльності, розвиток учнів, реалізація дидактичних принципів і результативність уроку;
- *структурно-часовий аналіз* — це оцінювання ступеня раціональності використання часу уроку на кожному його етапі;
- *комбінований аналіз* — це оцінювання основних дидактичних цілей уроку та його структурних елементів;

- *психологічний аналіз* — це вивчення виконання психологічних вимог до уроку;
- *дидактичний аналіз* — це аналіз основних дидактичних категорій;
- *аспектний аналіз* — це розгляд, детальне та все-бічне вивчення й оцінювання під певним кутом зору окремої мети уроку у взаємозв'язку з результатами діяльності учнів;
- *комплексний аналіз* — це одночасний аналіз дидактичних, психологічних та інших основ уроку (найчастіше системи уроків).

З огляду на те, що обсяг статті не дає змоги розглянути детально всі типи аналізу, ми зупинимось на *структурному (поетапному) аналізі*, який є поширенім у практиці школи.

1. Визначення теми, мети й завдань уроку відповідно до програми певного класу. Місце уроку в системі уроків, його тип.

Відомо, що одиницею навчання в сучасній школі є не матеріал окремого заняття, а тема (розділ), тому керівнику школи перед тим, як навідатися на урок до вчителя, необхідно ознайомитись із програмою з рідної мови, календарним плануванням і конспектом уроку. Це дасть змогу визначити місце уроку в системі тематичного розділу, переконатись, наскільки правильно визначено вчителем його тему й триедину мету.

Оскільки основна мета уроку рідної мови — навчити учнів користуватись мовними одиницями у зв'язному висловлюванні, то і в *навчальній меті* уроку мають бути відображені дві її частини — *мовна* й *мовленнєва*.

Мовна мета уроку залежить від фонетичного, граматичного чи орфографічного матеріалу, розглядуваного на уроці, наприклад: «Дати поняття про прикметник як частину мови, навчити розрізняти прикметники серед інших частин мови» (4-й кл.).

Мовленнєва мета визначається на основі тієї роботи, що проводиться на уроці. Ця робота є обов'язковим елементом сучасного уроку мови, адже на основі тексту учні усвідомлюють роль і значення виучуваного явища в мовленні, учається використовувати його у власному спілкуванні залежно від комунікативних цілей висловлювання. Скажімо, під час вивчення теми «Прикметник» мовленнєву мету можна визначити так: «Навчати “оживляти” текст за допомогою прикметників».

Отже, навчальну мету уроку слід формулювати таким чином, щоб вона містила інформацію про очікуваний кінцевий результат.

Розвивальні цілі уроку потрібно спрямовувати на формування вміння аналізувати, виокремлювати головне, порівнювати, систематизувати, доводити й спростовувати, пояснювати, розв'язувати проблеми.

Виховна мета уроку мови передбачає врахування мовних понять, специфіки оточення, у якому живе дитина, її віку, наприклад: «пробуджувати почуття...», «виховувати вдячність...». З огляду на це, у навчальний процес необхідно вводити тексти, що позитивно впливають на психіку дитини, сприяють моральному, естетичному та екологічному вихованню, поповнюють знання учнів про традиції народів України. Водночас, для виховання особистості великого значення набуває діяльність учнів на уроці: спільній пошук, бажання й уміння допомагати товаришеві, радість колективної праці, що становитиме конкретну виховну мету уроку. Що ретельніше буде здійснено вчителем декомпозицію триединої мети уроку, то конкретнішою і чіткішою буде логічна його структура, ефективність, більш послідовною буде діяльність учителя й учнів на уроці.

На основі навчальної мети вчитель обирає тип уроку, який неодмінно має відповідати очікуваним результатам. У початковій школі домінуючими є такі **типи уроків**:

- 1) урок первинного засвоєння знань;
- 2) урок формування умінь і навичок застосовувати знання на практиці;
- 3) урок систематизації та узагальнення знань;
- 4) урок самостійної роботи;
- 5) урок контрольної роботи.

Під час аналізу окремого уроку необхідно звернути увагу на те, чи домігся вчитель сформованості якості знання, притаманної обраному типу уроку. Скажімо, якщо це був урок узагальнення, то чи зумів учитель у певній послідовності систематизувати матеріал із вивченої теми, чи пропонував нові за формою вправи, які допомогли б учням розглянути засвоєне явище з іншого боку, розповісти все, що вони знають про цей матеріал.

2. Вибір форми навчального процесу: традиційний урок, урок-гра, урок-діалог, КВК, інтегрований урок, урок-методична панорама тощо.

Під формою організації пізнавальної діяльності на уроці слід розуміти «характер спілкування

в процесі взаємодії вчителя й учнів, що відрізняються специфікою розподілу навчально-пізнавальних функцій, послідовністю та вибором ланок навчальної роботи, а також режимом у часі й просторі.

Зовнішнім проявом спілкування суб'єктів навчального процесу є такі **форми**, як-от: індивідуальна, парна, групова, фронтальна, загальнокласна. Саме через форму навчання здійснюється:

- формування стосунків між учителем і учнями, між окремими групами, між усіма учнями класу;
- виробляється вміння працювати в колективі;
- з'являється можливість підняти соціальну активність учнів;
- реалізується виховний аспект уроку.

Водночас, існують ситуації, коли форма навчального процесу обирається заради ефектності. Наприклад, учитель проводить урок у формі КВК. Діти розповідають все, що знають про частини мови. Коли запитуєш учителя, яка мета цього уроку, чуєш відповідь: «Продемонструвати, як діти володіють матеріалом». Кому демонструвати, для чого? Кожне завдання, кожна форма навчального процесу мають піднімати учня на вищий щабель знань, учили набувати нових знань і застосовувати їх практично.

3. Чіткість і доцільність структури уроку, її відповідність навчальним завданням.

Структура (етапи) уроку цілком залежить від мети й цільових завдань уроку. Якщо, скажімо, навчальна мета уроку — дати учням поняття про займенник як частину мови, то завданнями цього уроку будуть:

- підготовка учнів до сприйняття нового матеріалу;
- ознайомлення з основними ознаками займенника;
- навчання розрізняти займенник серед інших частин мови;
- формування вміння вживати займенники як засіб зв'язку речень у власних висловлюваннях;
- підсумок вивченого на уроці.

Отже, аналізуючи урок мови, необхідно особливу увагу звернути на наявність цільових завдань, на вміння ставити їх перед учнями на відповідних етапах уроку, виокремлювати найбільш суттєве в змісті навчального матеріалу.

4. Вивчення нового матеріалу (методичний зір).

4.1. Перевірка домашнього завдання.

Перевірка домашнього завдання має потрійний сенс. *По-перше*, учитель перевіряє, чи всі учні

виконали домашнє завдання. Водночас, повністю перевіряти домашню вправу — це означає гаяти час. У методичній літературі пропонуються такі *способи перевірки домашнього завдання*:

- 1) вибіркова перевірка;
- 2) самоперевірка;
- 3) взаємоперевірка;
- 4) аналіз домашнього завдання (учень розповідає, у якому порядку він виконував усі завдання);
- 5) перевірка домашнього завдання за допомогою диктанту, карток або за аналогією;
- 6) гра;
- 7) тестові завдання тощо.

Під час перевірки домашнього завдання важливо не тільки перевірити знання учнів, а й скласти уявлення про їхнє мислення, культуру мовлення, тому необхідно поєднувати різні форми перевірки: індивідуальні, групові та фронтальні.

По-друге, використання тексту домашньої вправи для знаходження в ньому того мовного явища, яке вивчається на поточному уроці. Це дасть можливість зекономити час на запис самого тексту. Скажімо, після того, як учні ознайомляться з поняттям «суфікс», учитель пропонує відкрити домашню вправу, знайти слова, у яких є суфікс, і виділити їх відповідною позначкою.

По-третє, необхідність використання домашнього завдання в підготовці учнів до сприйняття нового матеріалу. Наприклад, перед тим, як ознайомити учнів із поняттям «дієслово», учитель пропонує в домашній вправі назвати іменники, а потім слова, що означають дію цих предметів, поставити запитання. Після цього учні відкривають правило й дають відповідь, як називаються такі слова.

4.2. Проблема визначення теми й мети уроку для учнів. Мотивування навчального матеріалу.

Оскільки тема й мета уроку є тим стрижнем, на який «нанизується» система вправ, що сприяє усвідомленню мовного явища, вони мають бути чітко сформульовані всьому класові. Якщо вивчається новий матеріал, то тему уроку бажано записати на дошці. Мету уроку вчитель може повідомити у вигляді проблемного або пізнавального завдання, евристичного запитання, що передбачає аналіз мовної ситуації. Учитель створює або розповідає ситуацію, розв'язання якої потребує знань, що будуть засвоюватися на поточному уроці. Наприклад, учитель розповідає: «Одного разу Сергійко побачив за межею

їжака, який прокинувся після зимової сплячки. Приніс його додому, напоїв молоком. Їжачок почав приходити на подвір'я щовечора. Сергійкові дуже хотілось про це написати своєму другові, який жив у місті. Почав писати й замислився, як пишеться: за межою, чи за межею. А ви, діти, знаєте, як правильно написати це слово? Поміркуйте разом».

Мету уроку можна вивісити на спеціальному стенді у вигляді завдань, наприклад:

- дізнатись, що таке «тема тексту»;
- учитись знаходити тему в запропонованому тексті;
- учитись будувати тексти на задану тему.

Отже, ефективним є залучення учнів до визначення мети уроку, показ практичної значущості вивченого матеріалу для кожного з них, забезпечення особистісно зацікавленого ставлення до її досягнення. На жаль, як показують спостереження на уроках мови, більшість учителів ознайомлює учнів лише з темою уроку.

4.3. Актуалізація опорних знань.

Забезпечення впевненості вчителя в тому, що новий матеріал буде сприйнято учнями, дає актуалізація знань, які є опорними для осмислення нового мовного явища. Скажімо, перед тим, як ознайомити учнів із поняттям «суфікс», необхідно пригадати, що таке корінь і закінчення, адже суфікс знаходиться саме між цими частинами слова. Однак учителі часто повторюють матеріал, який органічно не пов'язаний із вивчуваним, мотивуючи «необхідністю повторювати матеріал». Це затягує час і призводить до того, що ознайомлення з новою темою, як правило, розпочинається десь після 20 хв уроку, коли активність учнів спадає.

4.4. Ознайомлення з новим матеріалом.

Вибір учителем методу ознайомлення учнів із новим матеріалом залежить від специфіки мовного явища, вправ підручника, наявності дидактичних посібників, унаочнення. Та ефективним воно буде лише тоді, коли проходить чітко, максимально конкретно, переконливо, доступно для учнів і за активної участі всього класу. Сутність навчання на цьому етапі полягає не у викладі матеріалу вчителем, а у вивченні його учнями під керівництвом педагога з використанням сучасних продуктивних методів і прийомів. А вибраний метод має обов'язково

відповідати меті уроку, лише тоді можна досягнути очікуваних результатів.

Важливим моментом на цьому етапі є **запам'ятовування терміну та ознайомлення з правилом**.

Запам'ятовування терміну передбачає таку послідовність — запис його на дощці (планшетці), чітка вимова вчителем, усіма й окремими учнями, порівняння вимови та написання.

Щоб запобігти формальному заучуванню правила учнями після того, як вони прочитають його, можна запропонувати:

- поставити запитання до кожного речення правила;
- розповісти правило товаришу;
- поставити олівцем крапочки над опорними словами правила в підручнику або назвати їх;
- успішним учням доцільно поставити запитання слабким учням за змістом правила (вчитель вказує на кількість запитань) і послухати відповіді;
- навести свій варіант формулювання правила.

Зміст матеріалу лише тоді стимулює розумовий розвиток, коли вчитель не тільки донесе його до учнів, а й активізує їхню розумову діяльність, яка збагатить їхній інтелект. Тому важливо озброїти школярів **алгоритмом мислення**.

Щоб полегшити запам'ятовування порядку дій, учителю бажано записати його на планшетці і, головне, навчити дітей ним користуватися.

Скажімо, після ознайомлення з правилом написання слів з ненаголошеними [e ^u], [i ^e] учитель вивіщує **алгоритм**:

- 1) слухаю слово;
- 2) подумки ставлю наголос;
- 3) якщо в ненаголошенному складічується звук, близький до [и], то думаю, якою буквою його позначити;
- 4) змінюю слово так, щоб ненаголошений склад став наголошеним;
- 5) у ненаголошенному складі пишу букву, яка пишеться в наголошенному складі.

4.5. Система вправ на етапі поточного за-кріплення.

Головною метою цього етапу є створення вчителем таких умов, за яких формується навчальна діяльність, що перетворює дитину в суб'єкт, зацікавлений у навчанні й саморозвитку. Учень під керівництвом

педагога, опираючись на спільні здобутки, веде *самостійний пошук*, виявляє способи дій, застосовує їх для розв'язання нових варіантів навчальних завдань, обґруntовує свої дії.

З огляду на те, що розробка кожного уроку має відповідати розв'язанню певної мети, учитель має вміти подати весь навчальний матеріал у вигляді ланцюжкових завдань, коли засвоєння знань і вмінь відбувається в стані «інтелектуального утруднення» (М. Махмутов).

У доборі вправ дуже важлива *чітка спрямованість навчання на досягнення конкретної мети уроку*, адже відсутність її призводить до необґруntованої різноманітності вправ, видів і форм роботи, яка часто має випадковий характер і не дає бажаного результату. Звичайно, оригінальність уроку, новизна прийомів роботи сприяють його ефективності, але питання в тому, наскільки вони доцільні в розв'язанні поставленої мети й завдань уроку. *Оцінювання уроку за зовнішніми ознаками не має підміняти поняття ефективності поняттям ефектності.*

Серед багатьох **умов добору вправ** на цьому етапі уроку варто виокремити такі:

- 1) зорієнтованість системи вправ на основні завдання цього етапу: закріplення ознак навчального матеріалу; розпізнання його серед схожих; застосування здобутих знань в усному й писемному мовленні; включення їх у раніше засвоєні знання (встановлення міжпоняттійних зв'язків);
- 2) логіка добору вправ, нарощання труднощів, усебічний розгляд мовного явища;
- 3) включення в систему вправ не тільки окремих слів, а й словосполучень, речень, текстів. Це допоможе учням зрозуміти функцію мовного явища, сприятиме формуванню вміння вживати його в мовленні. Така вимога найчастіше не дотримується під час вивчення орфографічного матеріалу. Це призводить до того, що нібито сформована навичка на окремих словах не спрацьовує, коли діти пишуть диктанти, перекази й власні твори;
- 4) наявність на уроці чотирьох видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письма);
- 5) різні види вправ: за зразком, на конструювання, проблемно-пошукові тощо;
- 6) співвідношення репродуктивних і творчих, колективних і самостійних, усних і письмових форм виконання вправ. Важливо, щоб *переважали колективні форми*: парні та групові заняття, ділові та рольові ігри, створення й вирішення мовленнєвих ситуацій, близьких до життєвих, рецензування та оцінювання роботи товариша,

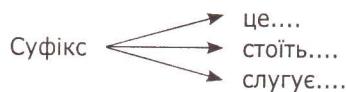
творчі й прогнозувальні. Такі вправи мають забезпечити особистісно зорієнтоване навчання мови й мовлення;

7) уся робота на уроці має сприяти збагаченню та активізації словникового запасу учнів. Учитель має виховувати в них лексичну пильність (місце слова в тексті), заохочення їх до образного й емоційного вираження думки, уміння користуватися словником. Лексичний матеріал вправ не повинен повторюватись від урока до урока;

8) продумані диференційовані завдання з урахуванням різного рівня підготовки учнів. Стиль навчання в сучасній школі здебільшого зорієнтовано на середнього учня. Поза увагою залишаються здібні й слабкі учні. Сильним учням нецікаво працювати, бо все зрозуміло, а слабкі не завжди можуть впоратися з роботою, тому що вчитель не показав, як треба виконувати те чи те завдання. Особливої уваги потребують слабкі учні під час виконання творчих робіт. Це може бути: запис початків абзаців, визначення опорних слів, складання детального плану тощо;

9) учитель має точно сформулювати дітям мету кожної вправи, допомогти зробити висновок після її виконання. Такі висновки — основа для підбиття загального підсумку про вивчене явище. Головне — формувати в учнів уміння розмірковувати, як відбувається процес засвоєння нового матеріалу, тобто, «вміння мислити про своє мислення»;

10) використовувати графічну інформацію, де це можливо, для підбиття підсумку уроку. Скажімо, для узагальнення вивченого про суфікс можна використати схему, яку учні мають доповнити:

Зображення на схемі в спрощено-узагальненому вигляді мовного матеріалу дає змогу виразно й стисло виокремити його ознаки. Доведено, що наочно сприйнята інформація, доповнена словесним поясненням, часто запам'ятується на все життя;

11) необхідно постійно виховувати в школярів почуття любові та гордості за рідну мову. На уроках мають звучати емоційні тексти, які б демонстрували звучність, чіткість, виразність і багатство рідної мови.

5. Оцінювання навчальних досягнень учнів учителем, взаємооцінка та самооцінка.

На цьому етапі необхідно звернути увагу на якість формування запитань учителя, на відповідність характеру запитань глибині змісту розглянутого мовного матеріалу,

на об'єктивність оцінювання відповіді та користь коментування педагогом відповіді для решти учнів.

Як свідчить практика, на уроці мови оцінюються переважно усні відповіді, причому робиться це часто наспіх, а то й на перерві. Майже не спостерігається залучення учнів до оцінювання знань та зв'язних висловлювань своїх товаришів. Хотілось би бачити, як діти вчаться доброзичливо рецензувати перекази, діалоги, твори, складені їхніми однолітками. Ці зауваження мають стосуватися:

- 1) змісту;
- 2) мовного оформлення;
- 3) мовної та інтонаційної складових мовлення промовця.

У процесі такого обговорення діти засвоюють основні вимоги до тексту, вчаться вільно триматися перед класом, слухати, виступати.

6. Домашнє завдання.

Учитель продумує домашнє завдання завчасно, під час підготовки до уроку (це має бути зафіксовано в конспекті уроку). Для правильного розуміння учнями сутності завдання й порядку його виконання, педагогу варто обов'язково порадити учням, яким способом можна його виконати, і зазначити послідовність виконання завдання.

Як показують спостереження, додому з мови задають вкрай мало завдань пошукового характеру, майже відсутнє диференціювання завдань, не забезпечується індивідуалізація навчання, не пропонуються вправи на вибір.

На завершення статті доречно нагадати застереження Ю. Конаржевського: «... у процесі педагогічного аналізу уроку... не накладати на урок суб'єктивні схеми аналізу.., а виводити ці схеми з уроку, відтворюючи у свідомості, у русі ідеальних образів логіку його власного розвитку». Головне в цьому процесі готовити вчителя до поступового самоаналізу уроку й рефлексії своєї діяльності.

Література

1. Бондар В. Дидактика. — К.: Либідь, 2005.
2. Конаржевський Ю. Аналіз уроку. — Х.: Ранок, 2008.
3. Лобчук О. Узагальнювальні уроки з української мови. 2—4 класи // Сільська школа України, 2006. — № 22—24.
4. Сухомлинський С. Неделя директора школы // Народное образование, 1963. — № 5.
5. Терский Н. Педагогический анализ урока. — Красноярск, 1984